

EDICTUM MEDIOLANENSE (313) –TEXT SI CONTEXT

Preot prof. dr. Traian Nojea
Preot dr. Florin Ioan Avram

EDICTUM MEDIOLANENSE (313) -TEXT AND CONTEXTE

Abstract: In this unfortunate period of pandemic and restrictions on what faith means and its manifestation, we want to turn our attention to the document that marked the history of Christianity, the history of civilization and, implicitly, universal history. Whether we perceive it as a historical convention or see it as a concrete text, the Edict of Mediolanum is a milestone for European civilization and beyond. Leaving aside the issue of Constantinian paternity of the rescript or the connection between the two versions of it and the meeting at Mediolanum, hence the name “edictum Mediolanense”, we should insist on an extremely legitimate question: what was the context of the issuance this edict, also rendering its text.

Keywords: religion, freedom, Mediolanum, Constantin the Great.

În această perioadă nefastă de pandemie și restricții pentru ceea ce înseamnă credință și manifestarea ei, dorim să ne îndreptăm atenția asupra documentului care a marcat istoria creștinismului, istoria civilizației și, implicit, istoria universală. Fie că îl percepem drept o convenție istorică, fie că îl privim ca un text concret, Edictul de la Mediolanum reprezintă o piatră de hotar pentru civilizația europeană și nu numai.¹

Decretul imperial ne este cunoscut în special din relatarea episcopului Eusebiu de Cezareea, care traduce în a sa *Historia ecclesiastica* (X, 5, 2 – 14) un document publicat în limba latină de către împăratul Liciniu (308 – 324) în provinciile Siria, Palestina și Egipt, după moartea lui Maximin Daia (iulie – august 313). În 1678 însă a fost descoperit unicul manuscris al lucrării scriitorului bisericesc de limbă latină Lactanțiu (cca. 240 – 320), *De mortibus persecutorum*, în biblioteca unei abații benedictine din localitatea franceză

¹ Drd. Dragoș Boicu, *Edictul de la Mediolanum (313), un act necesar?*, în *Telegraful român*, nr. 1 – 15/aprilie, Sibiu, 2013, p. 3.

Moissac, de către abatele Raymond de Foulhac. În cuprinsul acestei lucrări (XLVIII, 1 – 13) se află inserată o copie a Edictul emis de Constantin și Liciniu. În același an, 1678, savantul francez Étienne Baluze (1630 – 1718) edita acest manuscris, punând astfel la dispoziția publicului larg versiunea latină originală a Edictului, care fusese emis de același Liciniu la Nicomidia în 15 (după unii 13) iunie 313.²

Lăsând la o parte problema paternității constantiniene a rescriptului sau a legăturii dintre cele două versiuni ale acestuia și întâlnirea de la Mediolanum, de unde și denumirea de „edictum Mediolanense”, se cuvine să insistăm asupra unei întrebări extrem de legitime: care a fost contextul emiterii acestui edict?

Este bine știut faptul că împăratul Galeriu (305 – 311), unul dintre cei mai sângeroși persecutori ai Bisericii primelor veacuri, publicase încă din 30 aprilie 311 un edict de toleranță valabil pentru tot Imperiul roman, prin care se garanta pentru creștini libertatea cultului. În anul următor (312), împăratul Maximin Daia emitea un act similar prin care se conferea creștinilor din prefectura Orientului (Asia Mică, Siria, Palestina și Egipt) libertatea de a-și exercita practicile religioase. Chiar dacă, așa cum prezintă tendențios Eusebiu de Cezareea, aceste legi fuseseră promulgate în vederea obținerii unui câștig imediat – izbăvirea de boală pentru Galeriu, respectiv sprijin politic și militar pentru Maximin –, ele rămân, din punct de vedere juridic, primele dispoziții pro-creștine atestate documentar, deci anterioare Edictului de la Mediolanum.³

Dar deși cele două acte ofereau creștinismului statutul principal de *religio licita*, modul în care se exprimă această concesie imperială subliniază și mai mult caracterul discriminator al decretelor mai sus amintite.

Astfel, împăratul Galeriu își începea edictul de toleranță cu justificarea persecuțiilor declanșate în anul 303 sub pretextul apărării legilor vechi și a disciplinei publice, pentru ca „și creștinii, care au părăsit religia strămoșilor lor să revină la intenții mai bune, fiindcă din anumite rațiuni aceștia au fost cuprinși de o așa de mare ambiție nebunească încât nu au mai urmat cele hotărâte de cei vechi (...). De aceea, după ce noi am publicat acest edict ca aceștia să se întoarcă la cele hotărâte de cei vechi, cei mai mulți, fiind tulburați și înspăimântați de amenințările pericolului, au fost omorâți în diferite feluri”.⁴ Galeriu proclamă toleranța religioasă pe același ton condescendent: „De vreme ce mulți au rămas în aceeași nebulie (...) ne-am gândit că trebuie să ne folosim

² Jean-Michel Carrié, Aline Rousselle, *L'Empire Romain en mutation: des Sévères à Constantin (192 – 337)*, Éditions du Seuil, Paris, 1999, p. 227 – 228.

³ Alexander Canduci, *Triumph and Tragedy: The Rise and Fall of Rome's Immortal Emperors*, Ed. Pier 9, 2010, p. 119.

⁴ Eusebiu de Cezareea, *Historia ecclesiastica*, X, 5, 3 – 10, trad. rom. în colecția *Părinți și Scriitori Bisericești* (PSB), vol. 13, trad. Radu Alexandrescu, studiu introd. de Emilian Popescu, EIBMBOR, București, 1991, p. 347 – 348; Lactanțiu, *Despre moartea persecutorilor*, ediție bilingvă, trad. de Cristian Bejan, Ed. Polirom, Iași, 2011, p. 193.

cu multă bunăvoință de iertarea noastră și în cazul acesta”.⁵ Aceeași exprimare discriminatorie este reluată și în edictul de toleranță al lui Maximin Daia.⁶ Cu toate acestea, în finalul edictului galerian putem citi „ut denuo sint christiani et conventicula eorum” – „să existe din nou creștini și să se țină adunările lor”.⁷

Eusebiu de Cezareea atrage atenția asupra faptului că aceste „acte de toleranță” erau însoțite de restricții, care scoteau și mai mult în evidență lipsa de sinceritate și de convingere a acestor împărați că adepții creștinismului ar fi trebuit să se bucure de aceleași drepturi ca și restul cetățenilor din Imperiu.

În februarie 313, Constantin și Liciniu, urmașii lui Maximin și Galeriu, s-au întâlnit la Mediolanum, unde au sărbătorit nunta lui Liciniu cu sora vitregă a lui Constantin. Aici, cei doi împărați au luat, printre altele, și importante hotărâri privind situația creștinismului.

Această întâlnire are loc la puțin timp după ce Constantin l-a învins pe Maxențiu (307 – 312), la 28 octombrie 312, la Saxa Rubra, lângă Pons Milvius, aproape de Roma. Maxențiu moare în luptă, Constantin devenind astfel singurul stăpân al părții apusene a Imperiului roman. Această victorie l-a apropiat și mai tare pe Constantin de creștinism, în special datorită viziunii avute în ajunul bătăliei, viziune extrem de cunoscută.⁸ Astfel, Constantin obține victoria, după expresia unor istorici, „prin inspirație divină”.⁹

După înfrângerea lui Maxențiu, Constantin s-a aliat cu Liciniu, noul August al Orientului după moartea lui Galeriu, survenită în mai 311. Cum am menționat deja, din motive politice, Liciniu s-a căsătorit cu Constanția, sora vitregă a lui Constantin, fiica lui Constanțius Chlorus, tatăl lui Constantin, și a Theodoriei, a doua soție a acestuia (prima fiind sfânta Elena, mama lui Constantin), fiica lui Maximian.¹⁰ Acest fericit eveniment a avut loc la Mediolanum, în nordul peninsulei italiice (actualmente Milano), ocazie cu care cei doi Augusti vor adopta unele hotărâri comune, printre care una importantă din punct de vedere religios, ea stipulând acordarea de libertate religioasă tuturor cultelor din Imperiu.

De la Milano, Constantin s-a dus la frontiera Rinului, unde a repurtat noi succese împotriva francilor. Liciniu, intrând triumfător în Nicomidia, dădea la 15 iunie 313 o circulară – *mandatum* sau *rescriptum* – în favoarea creștinilor, al cărui text ne-a fost transmis de Lactanțiu, martor ocular al evenimentului.

⁵ Lactanțiu, *op. cit.*, p. 193 – 194.

⁶ Eusebiu de Cezareea, *op. cit.*, IX, 1 – 9, trad. rom. cit., p. 323 – 324.

⁷ Eusebiu din Cezareea, *op. cit.*, VIII, 17, trad. rom. cit., p. 309.

⁸ Idem, *De vita Constantini*, I, 28 – 29, rom. în col. *Părinți și Scriitori Bisericești*, serie nouă, vol. 8, trad. și note de Radu Alexandrescu, Ed. Basilica a Patriarhiei Române, București, 2012, p. 82 – 83.

⁹ K. S. Latourette, *The First Five Centuries*, în vol. *A History of the Expansion of Christianity*, Ed. Harper, New York, 1937, p. 158.

¹⁰ A. H. M. Jones, J. R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire, Vol. I: AD. 260 – 395*, Cambridge University Press, 1971, p. 228.

Circulara arăta din capul locului că este un rezultat al hotărârii luate împreună cu Constantin la Milano, unde cei doi împărați s-au întâlnit pentru a discuta toate problemele referitoare la securitatea și binele public și pentru a da și creștinilor posibilitatea de a urma religia pe care și-au ales-o. Scrisoarea se adresează guvernatorului provinciei Bythinia din vestul Asiei Mici, înștiințându-l că au fost suprimate toate restricțiile de mai înainte cu privire la creștini.

Textul grec al aceleiași circulare, adresată foarte probabil guvernatorului Palestinei și afișată la Cezareea, ne-a fost transmis cu mici deosebiri de Eusebiu. Se crede că pentru a câștiga bunăvoința creștinilor din Orient și mai ales a celor din Asia Mică, Liciniu a adresat aceeași circulară tuturor provinciilor intrate sub stăpânirea sa, după înfrângerea și apoi moartea lui Maximin Daia.

Acest text ne-a fost transmis așadar de Lactanțiu¹¹ și de Eusebiu de Cezareea¹² și preluat de Nichifor Calist Xanthopoulos.¹³ Ultimii doi au un preambul care nu se găsește la Lactanțiu. Probabil că Liciniu și Constantin au alcătuit o serie de instrucțiuni pentru guvernatorii de provincii, pe care să le aibă în vedere în tratarea creștinilor. Deși Lactanțiu ne spune că n-a fost un edict, ci o scrisoare a lui Liciniu redactată cu înștiințarea lui Constantin către guvernatorul (*praeses*) provinciei Bythinia¹⁴, totuși Eusebiu¹⁵ vorbește de *diataxis*, cuvânt înrudit cu *diatagma*, echivalentul termenului latin *edictum*.¹⁶

Diferențele dintre textul lui Lactanțiu și al celorlalți autori s-ar explica prin faptul că instrucțiunile au fost copiate cu unele deosebiri. Textul original al documentului nu ni s-a păstrat, ci doar un rescript latin al lui Liciniu, trimis prefectului de Nicomidia și consemnat de Lactanțiu, iar o traducere grecească a copiei latine este dată de Eusebiu în a sa *Istorie bisericească* (X, 5, 2 – 14). De aceea, având în vedere că prima consemnare a documentului apare la Lactanțiu, care de altfel a fost și contemporan cu evenimentele redată, vom uza de reproducerea edictului din lucrarea sa *Despre morțile persecutorilor* (XLVIII, 1 – 13).

În ceea ce-l privește pe Liciniu nu trebuie să ne mire că el, păgân fiind, a fost de acord cu acest edict. Se știe că deși nu-i simpatiza pe creștini, el a fost de acord și cu edictul de toleranță al lui Galeriu, din anul 311. Meritul lui Constantin este cu atât mai mare cu cât cumnatul său Liciniu era stăpân peste partea orientală a Imperiului, unde se găseau principalele resurse financiare,

¹¹ *De mortibus persecutorum*, XLVIII, 1 – 10, trad. rom. de Claudiu T. Arieșan, Ed. Amarcord, Timișoara, 2000, p. 222 – 229.

¹² *Historia ecclesiastica*, X, V, 2 – 14, trad. rom. cit., p. 347 – 349.

¹³ *Historia ecclesiastica*, 7, 41.

¹⁴ *Litterae* (lat.) = *scrisoare, epistolă, circulară*, nicidecum edict (lat. *edictum*).

¹⁵ *Historia ecclesiastica*, X, I, trad. rom. cit., p. 331.

¹⁶ *A Latin Dictionary*. Founded on Andrew's edition of Freund's Latin dictionary, revised, enlarged, and in great part rewritten by Ph. D. Charlton T. Lewis and Charles Short, Clarendon Press, Oxford, 1879; vezi și Nicholas Uspensky, *Evening Worship in the Orthodox Church*, St. Vladimir's Seminary Press, 1985, p. 242.

economice și umane ale acestuia. De asemenea, tot aici se aflau și cei mai mulți creștini, oricum mult mai mulți decât în partea apuseană unde stăpânea Constantin. În aceste condiții, gestul lui Constantin a fost unul cu adevărat îndrăzneț.¹⁷ Gândind în profunzime gesturile sale religioase, Constantin a avut în vedere o politică pe termen lung față de creștinism, pe care îl considera, în viitor, liantul unității Imperiului roman.¹⁸

Principiul pe care se sprijină „Edictul de la Mediolanum” indică spiritul vizionar de care dau dovadă cei doi împărați, întrucât au avut extraordinara intuiție să afirme ceea ce în termeni pretențioși numim noi astăzi libertatea de conștiință.¹⁹ Astfel, putem privi documentele din 313 ca expresiile unei deosebite prețuiri a ființei umane, afirmații care de-abia au fost egalate de *Declarația Universală a Drepturilor Omului* (1948), care prevede că „orice persoană are dreptul la libertatea gândirii, a conștiinței și a religiei; acest drept implică libertatea de a-și schimba religia sau convingerile, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile sale, individual sau în colectiv, atât în public, cât și privat, prin învățământ, practici, cult și îndeplinirea de rituri” (art. 18). În plus, se elimină restricțiile care însoțiseră până acum edictele de toleranță și care urmau să fie comunicate guvernatorilor prin felurite epistole și, prin urmare, creștinismul era așezat pe o poziție de egalitate cu celelalte culte practicate în cuprinsul Imperiului roman. De aceea, edictul de la Mediolanum constituie primul act prin care se conferă libertate deplină creștinismului.

Deoarece textul edictului este relativ puțin cunoscut publicului în totalitatea sa, redăm în cele ce urmează reproducerea acestuia după copia originalului latin din J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus, Series latina*, vol. 7, Paris, 1844, col. 267 – 270²⁰ (Lactantius, *Opera omnia, De mortibus persecutorum, XLVIII, 1 – 13*), precum și traducerea acestuia în limba română:²¹

¹⁷ Peter Brown, *Society and the Holy in the Late Antiquity*, Berkeley, New York, 1982, p. 97.

¹⁸ Idem, *Religion and Society in the Age of Saint Augustin*, Ed. Faber and Faber, London, 1972, p. 67; vezi și Marius Țepelea, *Relațiile dintre creștini și păgâni, înainte și după anul 313*, Ed. Universității din Oradea, Oradea, 2007, p. 133 – 137.

¹⁹ Drd. Dragoș Boicu, *art. cit.*

²⁰ Există și alte ediții, majoritatea critice, cum ar fi: H. Hunter, *Opuscula: Sanctorum Patrum Opuscula Selecta ad usum praesertim studiosorum Theologiae*, vol. XXII, edidit et commentaries auxit H. Hurter, Libraria Academica Wagneriana, Innsbruck, 1873, p. 1 – 99; J. Moreau, *Commentaire: De la mort des persécuteurs*, vol. I – II, în colecția *Sources Chrétiennes* vol. 39, Éditions du Cerf, Paris, 1954, p. 78 – 138; J. L. Creed, *Commentary: De mortibus persecutorum*, edited and translated by J. L. Creed, Clarendon Press, Oxford, 1984, XLVII + 148 p.

²¹ Am utilizat pentru confruntarea textului ediția lui Claudiu T. Arieșan, *Lactantius, De mortibus persecutorum (Despre morțile persecutorilor)*, Ed. Amarcord, Timișoara, 2000, p. 222 – 229; ultima ediție apărută în română este Lactanțiu, *Despre moartea persecutorilor*, ediție bilingvă, trad. de Cristian Bejan, Ed. Polirom, Iași, 2011, 240 p.

Edictum Mediolanense

Constantini et Licinii decretum pro christianae religionis libertate

XLVIII. 1. Licinius vero accepta exercitus parte ac distributa traiecit exercitum in Bithyniam paucis post pugnam diebus et Nicomediam ingressus gratiam deo, cuius auxilio vicerat, retulit ac die Iduum Iuniarum Constantino atque ipso ter consulibus de resituenda ecclesia huius modi litteras ad praesidem datas proponi iussit:

2. Cum feliciter tam ego [quam] Constantinus Augustus quam etiam ego Licinius Augustus apud Mediolanum cinvenissemus atque universa quae ad commoda et securitatem publicam pertinerent, in tractatu haberemus, haec inter cetera quae videbamus pluribus hominibus profutura, vel in primis ordinanda esse credidimus, quibus divinitatis reverentia continebatur, ut daremus et Christianis et omnibus liberam potestatem sequendi religionem quam quisque voluisset, quod quicquid <est> divinitatis in sede caelesti. Nobis atque omnibus qui sub potestate nostra sunt constituti, placatum ac propitium possit existere.

3. Itaque hoc consilium salubri ac reticissimi ma ratione ineundum esse credidimus, ut nulli omnino facultatem abnegendam putaremus, qui vel observationi Christianorum vel ei religioni mentem suam dederet quam ipse sibi aptissimam esse sentiret, ut possit nobis summa divinitas, cuius religioni liberis mentibus obsequimur, in omnibus solitum favorem suum benivolentiamque praestare.

4. Quare scire dicationem tuam convenit placuisse nobis, ut amotis omnibus omnino condicionibus quae prius scriptis ad officium tuum datis super Christianorum nomine <continebantur, et quae prorsus sinistra et a nostra clementia aliena esse> videbantur, <ea removeantur>. Et nunc libere ac simpliciter unus quisque eorum, qui eandem observandae religionis Christianorum gerunt voluntatem. Citra ullam inquietudinem ac molestiam sui id ipsum observare contendant.

5. Quae sollicitudini tuae plenissime significanda esse credidimus, quo scires nos liberam atque absolutam colendae religionis suae facultatem isdem Christianis dedisse.

6. Quod cum isdem a nobis indultum esse pervideas, intellegit dicatio tua etiam aliis religionis suae vel observantiae potestatem similiter apertam et liberam pro quiete temporis nostri <esse> concessam, ut in colendo quod quisque delegerit, habeat liberam facultatem. <Quod a nobis factum est. Ut neque cuiquam> honori neque cuiquam religioni <detrac tum> aliquid a nobis <videatur>.

7. Atque hoc insuper in persona Christianorum statuendum esse censuimus, quod, si eadem loca, ad quae antea convenire consuerant, de quibus etiam datis ad officium tuum litteris certa antehac forma fuerat comprehensa. Priore

tempore aliqui vel a fisco nostro vel ab alio quocumque videntur esse mercati, eadem Christianis sine pecunia et sine ulla pretii petitione, postposita omni frustratione atque ambiguitate restituant;

8. *Qui etiam dono fuerunt consecuti, eadem similiter isdem Christianis quantocius reddant, etiam vel hi qui emerunt vel qui dono fuerunt consecuti, si petiverint de nostra benivolentia aliquid, vicarium postulent, quo et ipsis per nostram clementiam consulatur. Quae omnia corpori Christianorum protinus per intercessionem tuam ac sine mora tradi oportebit.*

9. *Et quoniam idem Christiani non [in] ea loca tantum ad quae convenire consuerunt, sed alia etiam habuisse noscuntur ad ius corporis eorum id est ecclesiarum, non hominum singulorum, pertinentia, ea omnia lege quam superius comprehendimus, citra ullam prorsus ambiguitatem vel controversiam isdem Christianis id est corpori et conventiculis eorum reddi iubebis, supra dicta scilicet ratione servata, ut ii qui eadem sine pretio sicut diximus restituant, indemnitate de nostra benivolentia sperent.*

10. *In quibus omni bus supra dicto corpori Christianorum intercessionem tuam efficacissimam exhibere debebis, ut praeceptum nostrum quantocius compleatur, quo etiam in hoc per clementiam nostram quieti publicae consulatur.*

11. *Hactenus fiet, ut, sicut superius comprehensum est, divinus iuxta nos favor, quem in tantis sumus rebus experti, per omne tempus prospere successibus nostris cum beatitudine publica perseveret.*

12. *Ut autem huius sanctionis <et> benivolentiae nostrae forma ad omnium possit pervenire notitiam, prolata programmata tuo haec scripta et ubique proponere et ad omnium scientiam te perferre conveniet, ut huius nostrae benivolentiae [nostrae] sanctio latere non possit.*

13. *His litteris propositis etiam verbo hortatus est, ut conventicula <in> statum pristinum red derentur. Sic ab eversa ecclesia usque ad restitutam fuerunt anni decem, menses plus minus quattuor.*

Edictul de la Mediolanum

Decretul lui Constantin și Licinius privind libertatea religiei creștine

XLVIII. 1. Iar Licinius, preluând o parte din trupele lui Maximin și împărțindu-le [printre ale sale], la câteva zile după confruntare a trecut cu armata spre Bythinia și – odată intrat în Nicomidia – aduce mulțumiri lui Dumnezeu, cu al cărui sprijin biruise; în ziua de 15 iunie din anul când el însuși – alături de Constantin – era consul pentru a treia oară, a ordonat să

se afișeze o scrisoare circulară²² adresată guvernatorului, cu privire la reabilitarea Bisericii, după cum urmează.²³

2. «Eu, Constantin Augustus, cât și eu, Licinius Augustus²⁴, când ne-am reunit în chip fericit la Milano²⁵ și am luat în discuție toate aspectele privind binele și siguranța publică, am socotit de cuviință că trebuie să reglementăm în primul rând – printre alte dispoziții menite să asigure viitorul majorității cetățenilor – pe acelea care se referă la respectul față de Divinitate, astfel încât să oferim și creștinilor, ca și tuturor celorlalți oameni, libera posibilitate de a urma fiecare credința pe care o alege, pentru ca orice natură divină existentă în sălașurile cerești să se poată îndupleca și manifesta în chip favorabil față de noi și față de toți cei aflați sub oblăduirea noastră.

3. De aceea am considerat – în spiritul unei politici sănătoase și pe deplin îndreptățite – că este necesar să decidem ca nici unui om să nu i se mai refuze această opțiune, fie că s-a legat sufletește de religia creștinilor, fie de alt cult²⁶ despre care simte că este cel mai potrivit pentru sine: așa încât Divinitatea Supremă²⁷, a cărei cinstire o respectăm cu inimi eliberate²⁸, să ne poată împărtăși întru toate obișnuitele Sale favoruri și semne de bunăvoință.

²² Termenul *litterae* se referă așadar nu la un *edictum*, precum cel emis de Galeriu, ci de o circulară (*mandatum*) adresată guvernatorului Bithyniei (provincie romană din Asia Mică, unde existau numeroși creștini), precum și autorităților similare din celelalte provincii.

²³ Documentul ce urmează se găsește într-o versiune în greacă, tradusă după această copie a originalului latin, și la Eusebiu în a sa *Historia ecclesiastica* (X, 5, 2 – 14), având un preambul suplimentar ce presupune hotărâri anterioare (propușe se pare de Maximin singur), amendate cu acest prilej. Diferențele dintre cele două texte, latin și grec, au fost discutate pe larg de I. A. Heikel, *De Constantini imperatoris scriptis edendis*, Helsinki, 1916, p. 17 – 28. După părerea unor cercetători, explicația principală a divergențelor ar putea sta în publicarea unui act în latină la Nicomidia (preluat de Lactanțiu) și a unui act în greacă la Cezareea (preluat de Eusebiu).

²⁴ Cu toate că edictul este emis de Liciniu, numele lui Constantin apare primul cel mai probabil în semn de curtuazie.

²⁵ Desemnarea tradițională drept *Edictul de la Milano* a fost combătută ca nepotrivită îndeosebi de O. Seeck (*Das sogennante Edikt von Mailand*, în rev. *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, nr. 12/1891, p. 381 – 386). O încercare de reabilitare a versiunii clasice ne oferă M. V. Anastos, *The Edict of Milan (313). A defence of its Traditional Authorship and Designation*, în *Revue des études Byzantines*, nr. 25/1967, p. 13 – 41, nereușind însă să infirme realitatea că deja creștinii erau tolerați în vestul Imperiului încă de la proclamarea ca Augusti a lui Constantin și Maxențiu (cf. Lactanțiu, *De mortibus persecutorum*, XXIV, 9), în paralel urmărindu-se cu insistență restituirea proprietăților Bisericii.

²⁶ Scrisoarea de față diferă în două puncte cruciale de actul promulgat anterior (311) din porunca lui Galeriu: tonul general este mult mai favorabil comunității creștine, iar toleranța oficială se completează fericit cu angajamente incomparabil mai elaborate pentru ștergerea consecințelor confiscărilor și a pierderilor suferite de comunitățile creștine.

²⁷ Utilizarea termenului *Divinitate Supremă* în locul *Zeilor* (formularea tradițională), poate avea o semnificație capitală pentru tendințele monoteiste din epocă. Arcul de Triumf al lui Constantin amintește la rândul-i că victoria de pe Campus Egerius a fost obținută cu sprijinul direct al „Divinității” (lat. *instinctu divinitas*, cf. H. Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae*, Berlin, 1892 – 1916, nr. 694), formulă reluată și de panegiristul anului 313, în *Paneg. Lat.* XII, 2, 5; 16, 2.

²⁸ Această exprimare lipsește din versiunea lui Eusebiu, reprezentând una dintre cele mai semnificative diferențe dintre cele două texte. Cercetătorul german H. Nesselhauf încearcă o

4. *Se cuvine așadar ca Excelența Ta să afle ce am hotărât: ca – suprimând în întregime toate restricțiile ce erau conținute în documentele expediate anterior pentru birourile tale cu privire la numele de creștini – să abolim prevederile ce ni s-au părut întru totul sinistre și străine de clemența noastră și să permitem de acum înainte oricărui dintre cei ce nutresc voința de a urma religia creștinilor să o poată face în mod liber și pe față, departe de orice temere și tulburare [din afară].*

5. *Am crezut că este necesar să aducem la cunoștința solicitudinii tale aceste decizii cât mai pe larg, spre a te convinge că le-am acordat numiților creștini îngăduința deplină și absolută de a-și practica religia.*

6. *Excelența Ta, dându-și seama că le oferim lor acest drept, înțelege că aceeași posibilitate de a-și cinsti religia și credința este garantată și pentru ceilalți cetățeni, la fel de liber și complet – cum se cuvine epocii noastre de pace – astfel încât fiecare să se bucure de neîngrădita oportunitate de a practica acel cult pe care l-a ales. Ceea ce a dictat acțiunea respectivă a fost dorința să nu părem a fi adus nici cea mai mică lezare vreunei credințe sau vreunei religii.*

7. *Mai mult, în ce privește comunitatea creștinilor, am crezut nimerit să statornicim următoarele: după cum locurile unde obișnuiau ei să se adune – despre care anumite scrisori trimise anterior la oficiile tale conțineau instrucțiuni precise – se pare că au fost cumpărate în timp de anumiți indivizi fie de la tezaurul nostru [imperial], fie printr-un oarecare intermediar, tot așa trebuie să li se returneze aceluiași creștini, fără plată și fără nicio revendicare de fonduri, orice înșelăciune și orice obstrucție fiind excluse.*

8. *De asemenea, chiar și cei care le-au primit ca donație sunt obligați să le restituie cât mai curând, în mod similar, aceluiași creștini. În plus, dacă persoanele ce au achiziționat clădirile sau beneficiarii donațiilor reclamă vreo despăgubire de la milostivirea noastră, să se adreseze [în acest sens] locuitorului [din teritoriu], încât la rândul lor, potrivit cu dărnicia noastră, să fie mulțumiți. Toate proprietățile vor trebui să fie înapoiate de îndată și fără întârziere comunității creștinilor, prin intermediul tău.²⁹*

9. *Și deoarece este lucru știut că numiții creștini aveau în stăpânire nu doar lăcașurile unde obișnuiau să se adune ci și altele, aparținând de drept comunității lor – adică bisericilor, iar nu persoanelor particulare – vei dispune explicație, presupunând creșterea ezitărilor din partea lui Liciniu referitor la gradul „angajamentului” pro-creștin impus la Milano de Constantin (cf. *Das Toleranzgesetz des Licinius*, în rev. *Historisches Jahrbuch*, LXXIV, 1954, p. 54 – 61).*

²⁹ Proprietatea Bisericii asupra lăcașurilor de cult, a cimitirelor precum și a altor bunuri imobiliare inalienabile, deja recunoscută în epoca lui Valerian (253 – 259) fusese garantată formal prin edictul emis de Gallienus (253 – 268), cf. F. de Visscher, *Le régime juridique des plus anciens cimetières chrétiens de Rome*, în rev. *Analecta Bollandiana*, LXIX, Bruxelles, 1951, p. 54; vezi și Marie-Françoise Baslez, *Persecuțiile în Antichitate*, trad. de Valentin Mihăescu, Ed. Artemis, București, 2009, p. 331 – 332.

să fie returnate creștinilor – mai exact comunității și adunărilor lor – respectivele posesiuni, desigur în condițiile legale mai sus enunțate, păstrându-se aceeași prevedere, menționată înainte, ca aceia ce vor fi înapoiat aceste bunuri în mod gratuit, după cum am zis, [să poată] să aștepte de la bunăvoința noastră o compensație [materială].

10. În toate aspectele mai sus amintite, va trebui să acorzi numitei comunități a creștinilor sprijinul tău cel mai eficient, pentru ca ordinul nostru să fie îndeplinit cât de repede posibil, încât și în acest domeniu prin bunăvoința noastră să contribuim la instaurarea liniștii publice.

11. Doar astfel se va întâmpla, după cum am formulat mai sus, ca Harul divin – pe care l-am resimțit [față de noi] în circumstanțe atât de grave – să continue a ne asigura în fiecare clipă succesul întreprinderilor, în vederea prosperității publice.

12. [Și mai mult încă], pentru ca punerea în pagină a edictului de față și a bunăvoinței noastre să poată fi adusă la cunoștința tuturor, se cuvine să fie însoțită de o proclamație a ta despre promulgare pe care să o afișezi pretutindeni și să veghezi să fie adusă spre știre la toți cetățenii³⁰, așa încât nimeni să nu poată ignora această decizie luată grație bunăvoinței noastre».

13. La această scrisoare afișată s-a adăugat și o recomandare verbală de a restabili locurile de întâlnire în starea lor dinainte. Astfel, de la ruinarea Bisericii până la restaurarea ei s-au scurs zece ani și mai puțin de patru luni.³¹

³⁰ Propagandei scrise alcătuită din aceste rescripte, Liciniu îi adaugă o dimensiune orală, care ar trebui să-i apropie pe cetățenii creștini: datorită poziției sale de guvernator al unor ținuturi mai expuse persecuțiilor, Liciniu avea șansa de a ipostazia, mai mult decât însuși Constantin cel Mare, în rolul de *restitutor Ecclesiae* (cf. J. Moreau, *Commentaire...*, ed. cit., p. 464).

³¹ Lactanțiu face referire aici la crudele persecuții declanșate de Dioclețian (284 – 305) împotriva creștinilor în anul 303. Astfel, în acest an el emite nu mai puțin de trei edicte generale de persecuție, cu aplicabilitate în tot Imperiul roman. Printre altele, acestea prevedeau: interzicerea adunărilor creștine, dărâmarea lăcașurilor de cult, arestarea episcopilor, preoților și diaconilor care nu apostaziau, aceștia fiind uciși, ș. a.; pentru mai multe detalii legate de impactul acestor persecuții generale asupra Bisericii creștine, a se vedea Timothy D. Barnes, *Constantine and Eusebius*, Harvard University Press, 2006, p. 48 – 49; 208 – 213.